

**Sociálně psychologická východiska
analýzy interpersonálních vztahů
v rodině se zřetelem k socializačnímu
procesu dítěte¹**

EVA VANČUROVÁ

Psychologický ústav ČSAV, Praha

Rodina je základní sociální skupina a představuje významný předmět zkoumání.

Má totiž:

1. prvotní význam pro determinaci vzorců chování;
2. zcela základní hodnoty pro účely vědecké analýzy, skýtající možnosti rozboru základních mechanismů, které hrají v procesu socializace roli.

ad 1. Tím není řečeno, že po několika letech útlého dětství ztrácí dítě všechnu flexibilitu a přístupnost vlivům, spíše jen to, že rodina jako první společenství, skýtající opakovaně relativně kontinuální zkušenosti (což vše zintenzivňuje výrazným emocionálním podtextem a intimitou úzkého okruhu zúčastněných osob), má předpoklady fixovat určité vzorce chování stabilněji než jiné pozdější tranzitní skupiny.

ad 2. Tento argument stojí na relativně malé velikosti a jednoduchosti rodinných situací. Dnes převažuje systém malých rodin (často jen dvě nebo tři osoby). Charakteristikou rodinných situací je kontinuita a opakování. Interagující činitelé jsou zpravidla stále stejní, alespoň po poměrně dlouhé období. Mnohé z jejich znaků a jejich vztahů jsou relativně trvalé a stále, což platí zejména, sledujeme-li situaci z hlediska dítěte. Zpravidla jsou změny zúčastněných osob omezeny co do počtu i co do znaků a vztahů. Navíc je zde určitá přímota, intimita, otevřenost, méně autocenzury a koektivit. To vše je ovšem relativní

a patrné pouze v porovnání s jinými sociálními skupinami.

V podstatě z těchto důvodů soudím, že skepse o významu rodiny nemá opodstatnění. Zdůrazňování údajné krize rodiny jako instituce neodpovídající požadavkům moderních svobodných lidí postrádá reálné argumenty.

Bohatý materiál vědeckých údajů posledních let vyzdvihuje jasně do popředí dva základní poznatky. Prvním z nich je, že základ lidské osobnosti je položen v útlém dětství. Druhý zdůrazňuje, že hlavním terénem pro vývoj osobnosti je rodina. Sociální chování v dospělosti se rodí z návyků z dětství a je ovládáno v podstatě stejnými zákony. Rodina je první společnost, v níž dítě žije a nejmněji ovlivňuje přizpůsobování původní přirozenosti v socializovanou osobnost. V tomto bodě se v teorii i praxi stýká psychologie, psychiatrie, psychoanalýza, sociologie, kriminologie, pedagogika i sociální péče a podobné aplikované obory; všechny tyto disciplíny odkrývají — často s velkou jasností — ranou, velmi brzkou a přesvědčující úlohu rodiny při ovlivňování chování jejích členů.

Užíváme pojmu rodina, jako by vůbec nemohla vzniknout pochybnost o jeho obsahu. Přitom ale celek vytvářející se jako nějakým způsobem standardizovaná biologická nebo reproduktivní jednotka nabývá nejrůznějších forem sociálně institucionalizovaného fenoménu, a to jak v čase (historicky, vývojově) tak i prostoru (interkulturální rozdíly).

Rodina je sociální instituce a jako taková je sociální strukturou, systémem relativně kontinuálních vazeb. Umyslně zde nechci zabíhat do antropologie a porovnávat některé zcela odlišné pojmy rodiny

¹ Práce byla koncipována jako příspěvek pro interdisciplinární tým. Snaží se formulovat obecně srozumitelným jazykem základní psychologickou problematiku v této sféře tak, aby ji bylo možno konfrontovat se stanovisky dalších vědních disciplín. I za cenu, že místy zůstává při povrchu,

pokouší se autorka přispět k integraci určité báze, což snad později umožní jak přímočařejší a detailnější postup v jednotlivých disciplínách tak zaměřenější sondy do konkrétních dílčích problémů.

a statusu jejich členů v různých kulturách, i když jsou to otázky nesmírně zajímavé. Chci se spíše držet epochy zhruba současné a typu rodin v civilizačních odpovídajících zhruba našim. I tak, v zájmu generalizace nebude možno se vyhnout některým simplifikacím. Na této cestě, tj. ve snaze najít společné v té nepřehledné variantě, vidím východisko v pomocném pracovním pojmu *situace*, v našem případě *rodinná situace*. Zdá se mi, že tento pojem může být i metodologickým přínosem. Rodinná situace je tedy jednotkou stimulů působících v rámci rodinného kruhu a organizovaná ve vztahu k osobě nebo předmětu, jenž je ohniskem studia. Nebo jinak: rodinná situace je skupina rodinných stimulů, působících jako jednotka na určitou osobu. Je důležité mít na mysli tuto roli ohniska, pólu, poněvadž chci zdůraznit, že rodinná situace se mění, mění-li se pól, mění-li se zorný úhel. Změna pólu mění celou situaci i podněty, které ji ovlivňují, a vztahy mezi těmito podněty. Situace je jakýsi segment života, na nějž organismus reaguje jako celek. Stimuly mají reciproční vazbu. Jejich působení není izolované. Působí jeden na druhý, jeden s druhým, v souvislosti jednoho s druhým. Jde o jakousi organizaci podnětů, v níž každý stimulus má daný vztah ke každému druhému. Takto organizované stimuly existují ve vztahu jeden k druhému a z toho pramení jejich význam v dané situaci.

Tato situace, tedy rodinná situace, může pak být studována z různých hledisek: z hlediska struktury, procesu nebo obsahu; ze zorného úhlu dítěte nebo ze zorného úhlu některého z rodičů. Takto koncipovaná objektivní analýza chování členů ve skupině by mohla znamenat přístup, co do významu souměřitelný studiu individua a jeho rysů.

Ale „*grau ist jede Theorie*“; sociální situace „*in vivo*“ nejsou zpravidla vytvářeny pro účely experimentu, tj. nejsou prostým a snadno analyzovatelným modelem. Život je vytváří méně přehledné, s mnoha skrytými kódy, nicméně i tak je nutno se pokusit o jejich dešifrování a určitou aproximaci skutečností.

Co je tedy rodina? Nemám sebemenších důvodů, abych podceňovala genetický aspekt, zvláště tam, kde centrem naší pozornosti je rodina. Kde jinde vystupuje

tento aspekt s takovou zřejmostí? Ovšem právě v rychle se měnících podmínkách civilizačního procesu vystupují do popředí stále více faktory sociální.

Někdy se dokonce mluví o fikci krve. Vedle základního společenství na bázi stejné krve, původu, existují jiné, a někdy významnější faktory v konstituování rodiny. Jsou to společná hlediska, analogická výchova, pocit intimního soužití, společenství vyplývající ze společné pozice a statusu ve společnosti. Biologický základ rodiny je někdy považován za druhotný v porovnání s faktory vytvářejícími její jednotu a význam, v porovnání s její sociální bází.

Intenzita jakéhokoliv svazku a jeho vliv na jednotlivé členy závisí především na intenzitě pocitu sounáležitosti, onoho *Wirgefühls*, *We-feelingu*, který se v jednotlivých skupinách vytváří. Ten závisí opět na mnoha činitelích. Prvním z nich je prostorová distribuce členů. Trvá-li úzké soužití se stálými vzájemnými vazbami mezi členy od útlého věku, vytvářejí si jednotliví členové potřebu kontaktu s ostatními mnohem spíše, než žijí-li rozptýleni ve velkých vzdálenostech. Druhým je tradice jednotlivých rodů. Někde působí dlouhá historie vzájemné závislosti v řadě generací a zcela vědomé úsilí udržet tento stav i v měnících se současných podmínkách, což je do značné míry anachronismus a jako takový má své důsledky, často negativní. Některé rodiny však na tradici nelpí. To je v podstatě závislé na třetím činiteli, jímž je prestiž, reputace rodiny. Jsou rody s vysokou prestiží trvající po generace. Tyto rody si vytvořily určitý odstup od ostatních, staly se „uzavřenými společnostmi“ v mnoha ohledech, takže příslušnost k takovému celku pak nelze přehlížet. Naopak, byla-li prestiž nějakým způsobem zdiskreditována, případně opakovaně, pak se pevnost svazku velice oslabuje, izolace od něho je vítána. Mezi těmito extrémními případy je však velký počet rodin, jejichž členové se určitým způsobem identifikují se svazkem, alespoň v některých konkrétních rysech nebo kvalitách.

Toto široké společenství však nemíním nazývat rodinou, i když v mnoha kulturách jí dodnes je. Není však již typické pro naši současnou civilizaci.

Pokud jde o strukturu směřuje v poslední době trend zcela jednoznačně jednak k zdůraznění *významu nukleární, přímé rodiny* proti významu celých širších rodů a jednak ke snižování počtu členů v této nukleární rodině.

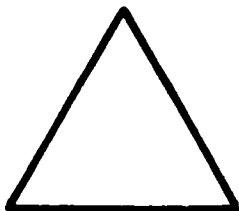
Zatímco v bodě prvním jsme za vývojem ve vyspělejších zemích mírně pozadu (zvláště v souvislosti s ekonomickými podmínkami, které ztěžují či dokonce znemožňují zakládání vlastních domácností a existenčníchází při uzavření manželství), v druhém bodě, tj. ve snižujícím se počtu členů nukleární rodiny, dosahujeme současně hodnot takřka absurdních (nekryjeme prostou reprodukci). Celkově vývoj rozhodně spěje k systému malých rodin, což je do značné míry v historii nové a z hlediska vývoje dítěte to znamená určitý experiment, který má své nutné psychologické účinky. Socializační skupina dítěte je menší a méně komplexní.

Velikost je jistě znak u každé skupiny velice významný. A rodina je základní společenská skupina. Bude tedy rozdíl v tom, jak se vyvíjejí vztahy v rodině s jedním dítětem, v rodině s mnoha dětmi, nebo v rodině žijící pohromadě s celým širokým příbuzenstvem. Rozdílů jsou evidentní sociologicky, natož psychologicky. Existuje již i zákon rodinné interakce [1], který vyjadřuje tyto závislosti matematicky a naznačuje graficky. Vztahy

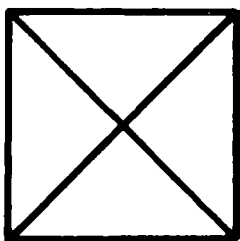
a) mezi mužem a ženou

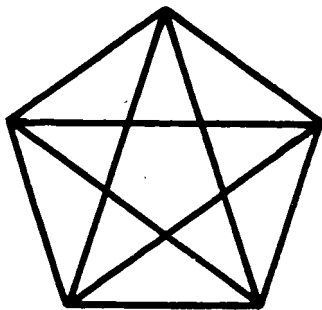
b) mezi mužem, ženou a 1 dítětem

c) mezi mužem, ženou a 2 dětmi

d) mezi mužem, ženou a 3 dětmi.

Vidíme, že tu jsou 2 proměnné. První z nich je počet členů rodiny, druhá je počet mezilidských vztahů mezi jejími členy. Matematicky dostaneme tuto závislost:

Počet osob

2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 . . .

Počet vztahů

1, 3, 6, 10, 15, 21, 28 . . .

což dosazeno do vzorce (kde x = počtu interpersonálních vztahů, y = počtu osob) znamená

$$x = \frac{y^2 - y}{2}$$

O tomto sociologickém zákoně, o němž lze z psychologického hlediska diskutovat, se zmiňuji pouze proto, abych připomněla tu skutečnost, že s každým novým členem rodiny či domácnosti se vlastně disproporcionálně rozrůstá předivo vztahů. Některé z vazeb se nutně kříží, ale narůstá sociální zkušenost, je více možností pro uspokojující podněty i odezvy. Složitost problematiky naznačuje i opačná závislost: úbytek 1 člena z malé rodiny má svou kvantitativní dimenzi, závislou na velikosti skupiny. Ve tříčlenné rodině ztráta jednoho člena redukuje počet vazeb na třetinu z původního množství, ve čtyřčlenné rodině na polovinu. To pouze sociologicky, ale jak obrovský je pak psychologický dosah.

Bylo již řečeno, že v dnešním civilizovaném světě převládá *systém malých rodin*. Ráda bych v nejhrubších rysech naznačila pravděpodobné psychologické konsekvence tohoto trendu v rodinné situaci, v mezilidských vztazích v rodině, a zejména ve sféře ontogeneze a socializačního procesu dětských členů rodiny. Půjde spíše jen o stručné téze, v rámci tohoto článku

nelze rozvádět jednotlivé problémové okruhy.

Většina autorů zabývajících se rodinnou problematikou se shoduje v tom, že základním znakem malých rodin je plánování, jako podstata všeho myšlení i akcí. V tomto směru jsou v našem společenském systému značné limity a brzdy, přesto však i v našich podmínkách lze pozorovat vývoj k racionálnějšímu uspořádání základních životních podmínek. Je to spíše jakýsi vědomě řízený experiment žití prováděný člověkem, než experiment přírody prováděný na člověku. Je samozřejmé, že na tento proces působí mnoho vnějších determinujících činitelů přírodních a zejména sociálních. Plánuje se však velikost rodiny, plánuje se její umístění, bydliště, plánuje se počet i doba narození dětí, plánuje se způsob jejich výchovy, plánuje se jejich program a jejich vedení, vzdělání i příprava na budoucí povolání. Rodiny dokonce tendují ke sdružování na bázi obdobných plánů a ambic (což je ovšem možné pouze v otevřeném sociálním systému a do jisté míry v systému založeném na nejistotách rychle se měnících kultur).

Dalším typickým znakem je to, že rodičovství je spíše intenzivní než extenzivní, koncentrované na menší počet dětí. Je dostatečně ověřeno ([2] a další), že v malé skupině se snáze daří vytvářet vztahy demokratického typu. Nemá patrně náhodné, že se malá rodina a demokratický způsob výchovy objevují na scéně zhruba současně. Je mezi nimi úzká vzájemná souvislost. Malá skupina umožňuje, aby každý její člen — a zvláště dítě — dostal velký krajíc pozornosti a ohledů. Každý dostane slovo v diskusi a příležitost být slyšen. Rodinné plánování, v němž děti hrají tak významnou roli, nadto vyžaduje značný stupeň spolupráce mezi rodiči a dětmi, dobrý vzájemný vztah, děti ochotné ke spolupráci a nikoli děti násilně manipulované do rodinného programu a plánu.

S větší svobodou a demokratičností projevu v malé skupině, v malé rodině, souvisí i *individualizace činnosti a rolí* jejích členů. Každý má svůj úkol, který je pro něho vhodný a který má ve skupině význam. Členové nemusí mezi sebou soutěžit, jako ve většině větších společenství. Jsou zde předpoklady, aby každý z členů ro-

diny — otec, matka, dítě — šel svou vlastní uznávanou cestou. Dojde-li ke srovnávání a soutěži, pak probíhá spíše mimo rodiny. Sousedčin stejně starý chlapec nebo spolužák je zpravidla bližší než bratranec ve vzdáleném městě.

I když pro to nemáme podklady z našich domácích výzkumů, empiricky lze usuzovat, že vývoj u nás je obdobný: malé rodiny žijí *pod větším sociálním tlakem*. Osamostatnily se (pokud mohly), nežijí pohromadě se svým širokým příbuzenstvím, stojí na vlastních nohou. To má své výhody, ale je za ně nutno platit: budovat si vlastní obydlí, zajišťovat prostředky k obživě. Nejde však jen o holou existenci. Všeobecně *roste aspirační úroveň*, životní minimum i standard je v jiné poloze. To vše ve zpětné vazbě vytváří zvýšené nároky. Lidé studují, zvyšují si kvalifikaci, chtějí dosáhnout vyššího postavení. Tato touha jít vzhůru, stoupat po sociálním žebříčku je pro malou rodinu typická. Důsledkem toho je, že tento tlak doléhá se zvláštní silou na děti, které potenciálně mohou — a většinou se očekává, že mají, eventuálně musí — k tomuto vzestupu prestiže přispět. *Hladina očekávání* je někdy neúměrně vysoko, často nad možnostmi dětí. Děti jsou nuceny k maximu, často bez ohledu na své schopnosti, zájmy a potřeby, což bývá zdrojem mnoha vážných napětí, nepřiměřené námahy, konfliktů, frustrací a tomu odpovídajících poruch. Rodiče přenášejí na děti nejen svou tížádnost, ale také svá nesplněná přání, a to zejména v malých rodinách, kde je méně dětí, na něž se rodiče mohou zaměřit.

Je-li ve skupině jen málo lidí, jdou jejich citové vztahy do hloubky, jsou mnohem intenzivnější než ve velkých celcích. Pro děti v rodině to znamená, že láska, zájem a starostlivost rodičů jsou zaměřeny převážně na ně. Je-li v rodině jen jediné dítě, je tato koncentrace pozornosti větší. To neznamená pouze klady. I přílišná pozornost a starostlivost může obtěžovat a brzdit, přílišná láska vyvolává pocity zcela opačné. Zklamání nad jedním dítětem ve velké rodině může být nahrazeno úspěchy ostatních. Neštěstí jedináčka boří celý svět rodičů. Tato *příliš intenzivní a koncentrovaná citová vazba* se ukazuje často v plné své síle v období dospívání. Někdy se mluví o „sociálním

odstavu“ (social weaning). Tento termín je charakterizován jako etapa normálního procesu vývoje, kdy si děti vytvářejí mimo rodinu určitou sociální základnu, na niž soustřeďují svůj zájem i úsilí, jí věnují čas a pozornost, která patřila předtím výhradně rodině. Ve velkých rodinách probíhá takový odklon poměrně dobře, je náhrada v mladších dětech, na něž se zcela přirozeně přenáší zájem a pozornost rodičů. V malých rodinách je taková změna těžší nebo i nemožná; takový proces bývá třeba nevědomě oddalován nebo alespoň různě brzděn.

Jak již bylo řečeno, prvních a nejranějších sociálních zkušeností nabývá dítě v rodině. Život tu je organizován tak, aby děti byly v samém středu všeho dění. Na tomto základě si dítě vytváří představu o sobě, o své roli, o svém významu. Oprávněně získává sebevědomí. Egocentrismus je pro malé dítě typický a zákonitý. Do jakých skupin se však zařadí později? Jaké jsou charakteristické rysy skupin jako je škola, armáda, podnik atd.? Zatímco dříve děti vyrůstaly ve velké rodině a pak vstoupily do poměrně malé školy, dnes stále větší množství dětí — hlavně městských dětí — vyrůstá v malé rodině a vstupuje do stále větších školních komplexů. Zatímco dříve chodily děti do školy ve společnosti svých sourozenců třeba dlouhými, ale klidnými cestami, dnes chodí městské dítě většinou samo pralesem hluku a dopravního ruchu velkoměsta. Je pravděpodobné, že po ukončení školní docházky, vstoupí do práce v nějakém obrovském výrobním či administrativním kolosu se stovkami nebo tisíci zaměstnanci. Stane se malíčkem kolečkem v obrovském stroji. A to je role přímo opačná než ta, kterou mělo v malé rodině. Často je vyslovován podiv (ne-li výčitka), že mladí lidé se tak obtížně zařazují „do života“, když se jejich výchově věnovala tak velká péče. Mám pocit, že tento paradox poskytuje určitý klíč k pochopení složitých civilizačních fenoménů u mladé generace (výstřelky, jež mají v podstatě charakter protestu, pocitů odcizení apod.). Trénink daný rodinnou situací neprobíhá totiž na přiměřeném cvičišti a není zaměřen na výkony, jež budou požadovány později v „bojových podmínkách“ života oné sociální džungle. Je to jeden z paradoxů, jimiž současnost nešetří.

Nechci ovšem hledat pouze problémy a komplikace. Není pochyb o tom, že děti v malých rodinách požívají mnohé výhody v porovnání s dětmi z početnějších rodin zhruba stejné ekonomicky a sociálně situovaných. Nejde jen o hospodářské zajištění. Dostává se jim mnohem soustředěnější pozornosti ze strany rodičů. Jejich hodnota se zdá vyšší; jejich zdraví, bezpečnost a jistota se zdají důležitější, právě tak jako jejich osobnost a vzdělání. Přeložíme-li to do praxe všedního dne, vidíme, že to jsou významné prvky, které dítě potřebuje ke svému zdárnému vývoji.

Toto jsou některé dedukce vyplývající z převažující struktury současné rodiny. Rodina ovšem neznamená jen seskupení určitého počtu lidí, ale je současně i vibrující realitou, velkým, ne zcela neměnným polem mezilidských vztahů. Členové rodiny spolu žijí, vyvíjejí se, ovlivňují se, střetávají se. *Interakční rodinný proces* má mimořádnou a dosti specifickou dynamiku, vyznačující se — v porovnání s jinými skupinami — především větší intimitou a intenzitou vzájemných vztahů a hlubokou sounáležitostí.

Interakce v rodině probíhá nejen na intelektové verbální úrovni, ale rovněž — a opět mnohem intenzivněji než jinde — na senzorické a emocionální bázi. Toto trojí „zpevnění“ je základem účinnosti a působivosti vlivů v rámci rodiny. Mnohé je přeneseno, ač nikdy nevysloveno. Teprve na senzorickou a emocionální interakci navazuje styk a působení na verbální úrovni za pomoci racionálních argumentů. Tato skutečnost — ač často přehlížena — má nesmírný význam v celém socializačním procesu. Lze z ní dedukovat nesčetné konsekvence pro výchovu a vedení dítěte. Vzájemné vztahy jsou totiž velice intenzivní — i když takřka neměřitelné — dávno před tím, než rodiče mohou začít působit verbálně a než dítě vysloví první slovo. Ovlivňování prostřednictvím smyslu a emocí je forma mnohem působivější a je prvním faktorem, který určuje vývoj dítěte. Jestliže promeškáme toto období, je pravděpodobné, že rozumové výklady neproniknou k dítěti, protože nebude ochotno, nebo spíše schopno je přijímat. To je právě důvodem mnoha diskusí o otázkách citové výchovy v raném a předškolním věku, důvodem varování před následky narušených vztahů mezi rodiči

а детьми, зvláště mezi matkou a dítětem.

Celý tento proces je velice dynamický, v různých stadiích rodinného cyklu se těžiště přesunují. Právě proto, že ve sféře rodinné interakce je mnoho individuálního a zvláštního, není možné rozvádět zde celou problematiku v té šíři, kterou by si zasluhovala. Ale to zásadní a zcela obecné — totiž *zdůraznění tří úrovní rodinné interakce* — lze považovat za jedno ze základních východisek přístupu k otázkám rodiny jakožto primárního rámce socializace jedince.

Z tohoto rámce vyrůstá totiž ono nepostizitelné abstraktum, které integruje všechny činitele rodinného soužití, o nichž jsem hovořila. Mám na mysli atmosféru rodiny. Je to zvláštní, zcela reálné specifikum, které nás doslova zaskočí třeba už v předstíni některých domácností. Z té všehochuti osob a věcí, přítomného a minulého, jasného a skrytého, připomínaného a zapomínaného, krystalizuje jakási substance. A ta je základní skutečností rodinného života. Substance křehká, obtížně uchopitelná, neměřitelná, ale vše prolinající a nejzákladnější co do významu.

Sdělené úvahy jsou míněny pouze jako hypotézy a náměty k diskusi, naznačující z psychologického hlediska směry práce v našich společenských podmínkách.

Literatura

- [1] Bossard, J. H. S., Boll E. S., *The Sociology of Child Development*, Harper & Brothers, New York 1960.
- [2] Bales, R. F., *Interaction Process Analysis: A Method for the Study of Small Groups*, Addison-Wesley Press, Cambridge, Mass. 1950.

Резюме

Э. Ванчурова: Социально-психологические исходные точки анализа интерперсональных отношений в семье с учетом процесса социализации ребенка

Семья, будучи первым сообществом, представляющим повторяющийся, относительно континуальный опыт (а все это усиливается выразительным, эмоциональным подтекстом и интимностью узкого круга участвующих

лиц), имеет предпосылки закреплять определенные образцы поведения более прочно, чем исследующие транзитные группы.

В области структуры, во-первых, в последнее время выступает однозначно ячеичная семья в отличие от влияний целых широких родов и, во-вторых, снижается количество членов этой ячеичной семьи. Преобладает система небольшой семьи. Автор анализирует вероятные, психологические конвенции этой тенденции в положении семьи, в человеческих взаимоотношениях в семье, главным образом с учетом онтогенеза в процессе социализации детских членов семьи.

В области интеракции в семейной группе подчеркивается, что процесс интеракции происходит не только в области интеллектуальной, вербальной, но также — и гораздо интенсивнее, чем в других группах — на базе сенсорной и эмоциональной. Эти три вида «упрочнения» являются основой эффективности и воздействия влияний в рамках семьи.

Summary

E. Vančurová: The Social-psychological Bases of the Analysis of Interpersonal Relations in the Family with a View to the Socialization Process of the Child

The family as the first, relatively continual community providing repeated experiences (all this is intensified by a significant emotional subtext and by the intimacy of the narrow circle of participating persons) has all the pre-conditions for stabilizing particular behaviour patterns more firmly than the later transit groups.

As concerns the structure, the recent development has unambiguously shown, on the one hand, the increasing significance of the nuclear family in contradistinction to the influences exerted by broader families, and, on the other hand, the decreasing number of the members of this nuclear family. The system of small families prevails. The author analyses the probable psychological consequences of this trend in the family situation, in the interpersonal relations within the family, particularly with respect to ontogenesis and to the socialization process of the juvenile family members.

As regards the interaction within the family group, it is emphasized that the interaction process is taking place not only at the intellectual, verbal level, but also — and much more intensively than in other groups — on the sensory and emotional bases. This treble “reinforcement” is the base of the effectiveness and strength of the influences operating within the framework of the family.